

**DANIŠ, Miroslav – MOYŠOVÁ, Stanislava –
RYBÁR, Lukáš – BACHORÍKOVÁ, Petra.**
Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov.

Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov,
2022, 455 s. ISBN 978-80-8202-182-3.

Cestopisnej literatúre sa v ostatných rokoch dostáva čoraz viac pozornosti, špeciálne v akademickom prostredí. Metodologicky pritom do popredia vystupuje najmä spolupráca histórie a literárnej vedy. V centre bádania o cestovateľoch slovenského pôvodu sa už etablovali osobnosti ako Móric Beňovský, Alojz Medňanský či Ján Kollár, je však zrejmé, že dejiny ukrývajú ešte mnohé ďalšie, zaiste hodné našej pozornosti. Treba oceniť, že jedna z nich – európsky vzdelanec a diplomat František Tóth (1733 – 1793) – zaujala bádateľský tím Miroslav Daniš, Stanislava Moyšová, Lukáš Rybár a Petra Bachoríková z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ich spoločné úsilie obohatiť slovenský kultúrny priestor o pútavý príbeh jeho života sa nedávno pretavilo do 455-stranovej publikácie *Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov*. Žánrové vymedzenie publikácie však musím ešte spresniť. Barónovo rozpomínanie sa nie je len témou troch minuciózných a kritickou metódou vystavaných kapitol, resp. štúdií, je aj predmetom vzácného prekladateľského počínu – nadobudlo totiž slovenskojazyčnú podobu. Vo svojej dobe čitateľsky prítiažlivé dielo *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* (Paríž 1784), ako o tom svedčia jeho neskoršie preklady do angličtiny, nemčiny, ruštiny, maďarčiny či dokonca turečtiny, švédčiny a dánčiny, už začínajú spoznávať aj naši čitatelia a tí sociálne zdieľnejší veru nešetria lichotivými atribútmi. Pozoruhodné prijatie prekladu Tóthovho cestopisu zo strany slovenských recipientov aj jeho vedeckej reflexie je povzbudzujúcim obrazom toho, že sme ešte nestratili zvedavosť, že vieme oceniť dôvtip, dobovú atmosféru, jazyk, plasticnosť opisov či individuálny pohľad na svet.

Pri preklade ešte chvíľu zostanem, pretože si to zaslúži. V istom zmysle predstavoval výzvu, nielen pokiaľ ide o rozsah preloženého textu (štyri memoárové zväzky a približne 380 strán), ale aj náročnosť pôvodného jazyka, teda francúzštiny osemnásteho storočia, významne „kontaminovanej“ tureckou lexikou. František Tóth, syn šľachtického emigranta z Uhorska do Francúzska (v dôsledku stavovského povstania Františka II. Rákociho), strávil medzi Turkami dvadsaťtri rokov, sčasti sprevádzajúc otca počas jeho diplomatických ciest, sčasti na tlmočnickej škole v Pére (v súčasnosti časť Istanbulu), no zväčša ako konzul a diplomat. Informácie, ktoré podáva, sú aj preto zaujímavé a autentické, jeho pohľad na kultúru i mentalitu presvedčivý. Autentickosť jeho literárneho výrazu má tiež svoje čaro a kolorit, zvlášť ak tematizuje Orient, nezrozumiteľné turecké slová však čitateľov miestami môžu potrápiť. Moyšová a Bachoríková pri preklade vychádzali prioritne z originálu písaného vo francúzštine, ale snaha o adekvátnosť prekladu ich priviedla aj k anglickej verzii z osemnásteho storočia. Tá obsahuje, na rozdiel od originálu, poznámkový aparát, ktorý čitateľovi umožňuje ľahší prienik do Tóthových myšlienok a postrehov. Autorky prekladu doplnili text i o vlastný, nanajvýš bohatý poznámkový aparát. Súčasnému

čitateľovi v ňom ponúkajú a objasňujú dobové súvislosti, historické a sociálno-politické vzťahy alebo reálie Orientu aj vysvetlenia už spomenutých neznámych slov. Poznámky sa vyznačujú precíznosťou, čo je z historiografického hľadiska nepochybne pridaná hodnota. Zrkadlia bohatú spoluprácu v podobe konzultácií s viacerými slovenskými i zahraničnými odborníkmi na poli histórie či lingvistiky. Faktom je, že materiál, ktorý tento prvý slovenský preklad barónovho cestopisu ponúka, otvára mnohé možnosti pre ďalší, ideálne interdisciplinárne poňatý výskum (napr. v dialógu historiografie, literárnej komparatistiky, etnológie a kultúrnej antropológie či sociálnej psychológie).

Najvýraznejšou črtou kritického vydania memoárov Františka Tótha v slovenčine je komplexnosť obsiahnutých poznatkov. Pluridisciplinárny charakter publikácie utvárajú tri štúdie orientované na špecifické oblasti výskumu – historiografia, poetika či genológia. Svojím umiestnením pred preklad barónovho diela nadobúdajú povahu vsutku užitočného a kultivovaného vedeckého sprievodcu. V poradí prvá štúdia *Životné osudy baróna Andreja Tótha a jeho syna Františka* z pera Miroslava Daniša a Petry Bachoríkovej ponúka detailnú historiografiu života a profesionálneho pôsobenia členov rodu Tóthovcov. Autorské duo dokumentuje pôsobenie Andreja Tótha ako vojaka a diplomata pod vlajkou Francúzska, jeho kontakty a pôsobenie na francúzskom kráľovskom dvore i cesty do Osmanskej ríše, ktoré formovali a ovplyvňovali aj Tóthovho syna Františka. On sám si vybudoval úspešnú profesionálnu kariéru diplomata. Pôbil napríklad na dvore krymského chána, sprevádzal ho počas vojenských výprav do Nového Srbska, pohraničnej vojenskej oblasti Ruska, proti Osmanskej ríši. Memoárové štvorzväzkové dielo, ktoré vydal v Paríži, predstavuje opisy jeho rokov strávených práve v kraji Turkov a Tatárov, spomienky pretkáva reflexiami o rôznych filozofických problémoch.

Historickú hodnotu Tóthových pamätí dokumentuje aj v poradí druhá štúdia *František Tóth a osmansko-islamský svet* Lukáša Rybára. Autor v nej analyzuje jednotlivé zväzky memoárov a približuje čitateľovi napríklad historické fakty spojené s vojnovými udalosťami medzi Osmanmi a Rusmi. Čitateľ tak poľahky chápe, že Tóthovo dielo predstavovalo z dejinného hľadiska významný informačný zdroj o Tatároch a ich spoločnosti. Na obsahovej úrovni Rybár vykresľuje barónove reprezentácie osmansko-islamskej krajiny, jej obyvateľov a zvykov. Podčiarkuje autorov osobitý naratív, premietajúci sa do prívlastkov ako despotická, nekresťanská, voči Európe zaostalá a i. Túto časť o kultúrnych obrazoch osmansko-islamskej ríše a jej obyvateľoch považujem za inšpiratívnu pre imagologicky zameraný výskum literatúry. Rybár sa neuchýľuje len k zbežnému vymenovaniu a nekritickému preberaniu obrazov prítomných v pamätiach francúzskeho baróna. Naopak, všetky obrazy vysvetľuje v kontexte dobových geograficko-politických a historických súvislostí, ako aj Tóthovho osobnostného presvedčenia. V uvedenej spojitosti objasňuje vplyv jednotlivých myšlienkových koncepcií, napríklad z ideologickej, filozofickej, kultúrnej či opätovne politickej oblasti na formovanie jeho obrazov Osmanov, Turkov, Osmanskej ríše i pohľadu na ich sociálno-kultúrne tradície. Tóthova optika nazerania na svet sa rozvíjala pod výrazným vplyvom ideí o orientálnom despotizme Osmanov ako ich hlavnej črty. Rybárova štúdia tak prispieva k pochopeniu nasledujúce dejinného vývoja a v danom kontexte aj šírenia prioritne negatívneho obrazu o tomto národe s cieľom vytvoriť obraz „lepšieho Európana“. Rybár navyše dokumentuje Tóthovu komparatistickú

zručnosť, odhaľujúc dôležitý aspekt jeho reprezentácií Osmanskej ríše, Turkov a Tatárov. Zdôrazňuje Tóthovu autorskú uvedomelosť a snahu diferencovať kritický obraz Osmanov a všeobecný obraz predstaviteľov islamského Orientu, resp. protichodnú povahu Turkov a Tatárov. Historiografická hodnota tejto štúdie o pomeroch v osmansko-islamskom svete je nesporná, považujem ju však za prínosnú aj z hľadiska ďalších možných výskumov stereotypných obrazov, orientalizmu ako takého či exotizmu v cestopisných dielach nielen predmetného 18. storočia.

Orientálny exotizmus vo vzťahu k tematicko-obsahovej rovine francúzskej osvieteneckej literatúry spracovala v tretej štúdií *Memoáre baróna Františka Tótha v kontexte francúzskej literárnej tvorby 18. storočia* Stanislava Moyšová. Fascinácia Orientom bola typická pre súdobú spoločnosť a silným prúdom prenikala aj do literárnych diel. Ako poznamenáva Moyšová, orientálny a exotický námet diel bol často vykonštruovaný a umelo vnášaný do dejových zápletiok inšpirovaných aktuálnym dianím na francúzskom dvore. Autorka častú exotizáciu fiktívnych diel kriticky porovnáva so zdanlivo objektívnejším charakterom zápiskov a referenčne relevantnejšími poznatkami o Oriente v dielach Františka Tótha, získanými priamou skúsenosťou. Okrem tejto dobovej literárnej tendencie Moyšová analyzuje štylistickú stránku štyroch preložených zväzkov, opiera sa pritom o zasadenie cestopisov do žánru cestopisnej literatúry. Komparatívny prístup autorka využíva i pri genologicky a poetologicky ladenej interpretácii, keď porovnáva dielo baróna Tótha s *Perzskými listami* Charlesa Seconda de Montesquieua alebo s Voltaireovými memoármi, vydanými v rovnakom roku ako pamäti baróna. Interpretáciou odкрýva Tóthov autorský štýl formovaný pod vplyvom osvietenskej poetiky či pridruženým sklonom k encyklopedizmu. Pre tento štýl je príznačná predovšetkým informatívna, nie estetická funkcia. To sa zrkadlí aj v stavbe viet. Ich dĺžku nepodmieňujú kvetnaté umelecké opisy, ale rozvetvené súvetia s mnohými bodkočiarkami, ktoré pri čítaní barónových pamätí sťažujú recepciu niektorých jeho myšlienok.

Pamäti Františka Tótha predstavujú chronologicky radené výpovede o jednotlivých úsekoch jeho života. Pôsobí v nich ako diplomat znály pomerov v orientálnom svete, vypovedá však aj o svojej dobe. Zrkadlí sa v nich portrét osvietenského mysliteľa a cestovateľa s citlivosťou pre detail a zároveň aj zástancu nadradenosti Európy nad Orientom. Vedecké štúdie, ktoré im predchádzajú, napomáhajú tieto dieliky jeho života zaradiť do historického a literárneho kontextu a usúvzťažniť ho s domácim slovenským prostredím. Sumarizujúc môžeme povedať, že slovenská verzia memoárov, vydaná približne 240 rokov po francúzskom origináli, efektívnym spôsobom prispieva do sféry slovenského vedeckého poznania, predovšetkým do historických vied, literárnovednej komparatistiky či translitológie. *Spomienky baróna Tótha na Turkov a Tatárov* rozširujú a prehĺbujú všestranné poznanie v kontexte slovenského národného i širšieho stredoeurópskeho a celoeurópskeho bádania, no tiež dokazujú, že staršie texty nás ešte stále dokážu zaujať a ponúknuť zaujímavé a aktuálne postrehy. V závere mi nedá nespomenúť grafickú stránku publikácie, ktorá býva často podceňovaná, hoci príťažlivý vzhľad knihy vie napomôcť príjemnejší zážitok z čítania. Vizuál slovenského vydania je vhodne doplnený ilustráciami v podobe litografií. Pochádzajú z príhodnej knihy *Moeurs et usages des Turcs, leur religion, leur Gouvernement civile, militaire et politique, avec un abregé*

de l'Histoire Ottomane (Zvyky a obyčaje Turkov, ich náboženstvo, občianska, vojenská a politická vláda so stručným prehľadom dejín Osmanskej ríše, 1747) Jean-Antoina Guera, rovnako autora osemnásteho storočia, ktorý v nej tematizuje zvyky osmanských Turkov a dejiny ich ríše. Voľba ilustrácií zjavne dotvára pohľad na exotickú atmosféru Tóthovho diela a robí publikáciu čitateľsky ešte príťažlivejšou.

Paula Píšová